

R 169

INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO

INSTITUTE OF GEOGRAPHY

61000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7, Slovenija, p.p. 466,

tel.: + 386 (0)61 213-458, 213-541

fax: + 386 (0)61 213-458

e-mail: zuigu@uni-lj.si

2. Izvajalec:

Inštitut za geografijo, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana

3. Odgovorni projektovnik/izvajalec:

Angelca Rus, dipl. geogr.

4. Naročnik:

Angelca Rus

Ministrstvo za okolje in prostor

Storitvene dejavnosti in regionalni razvoj:

Prostorske disparitete v izrabi gospodarskih storitev v večjih centrih in regiji - ob primeru ljubljanske urbane regije

6. Sodelavec:

Končno poročilo

Ivan Strič, dipl. inž. arh. (avtor poglavja 5)

7. Naročnik:

Ministrstvo za okolje in prostor, št. pog. 350-01/183/95

Izvajalec:

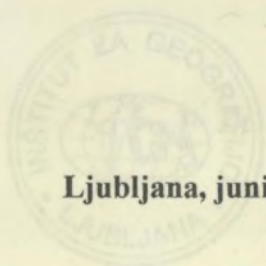
Angelca Rus, dipl. geogr.

Dirktor IG:

Marjan Ravbar, dipl. geogr.

Ljubljana, junij 1996

Ljubljana, 1996

1. Naslov projekta:

Členitev mesta Ljubljane III. faza

2. Izvajalec:

Inštitut za geografijo, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana

3. Odgovorni predstavnik izvajalca:

Angelca Rus, dipl.geogr.

4. Naročnik:

Ministrstvo za okolje in prostor

5. Uradni predstavnik naročnika:

Mag. Peter Gulič, dipl. inž.ur.kraj.

6. Sodelavci:

Ivan Stanič, dipl.inž. arh. (avtor poglavja 5),

7. Naročnik:

Ministrstvo za okolje in prostor, št pog. 350-01 183/95

Izvajalec:

Angelca Rus, dipl.geogr.

Ljubljana, 1996

Direktor IG:

Marjan Ravbar, dipl.geogr.

Kazalo:

Uvod

1. Značilnosti Ljubljane in njenega širše funkcijsko gravitacijskega zaledja

2. Posledice družbenih in gospodarskih strukturnih sprememb

3. Opredelitev gospodarskih in negospodarskih servisnih dejavnosti

4. Vpliv servisnih dejavnosti na regionalni razvoj ter možne oblike medsebojnega sodelovanja

4.1 Možne oblike medsebojnega sodelovanja

4.2 Zaključki

5. Učinki in vplivi razmestitev terciarnih dejavnosti na planiranje prostora

5.1 Lokalni pristopi

5.2 Učinki in vplivi lokalnih pristopov

5.3 Dolgoročni naravnani pristopi

5.4 Izhodišča za za razmeščanje terciarnih dejavnosti

Uvod

Raziskava je del prispevka v okviru raziskave Členitev mesta Ljubljane III. faza in se naslanja na izsledke predhodnih dveh študij in sicer: Členitev mesta Ljubljane I. faza in Členitev mesta Ljubljane II. faza. Bistvene ugotovitve I. in II. faze raziskave, so naslednje:

- v prvem delu raziskave smo v okviru statističnega dela Ljubljane identificirali območja, ki so se oblikovala glede na gravitacijsko-funkcijsko pripadnost in lahko služijo kot osnova za bodoče oblikovanje četrti. Ta območja niso vezana na število prebivalcev, ampak na dejanske življenjske tokove. Identificirane so bile tudi mestne podenote nižjega ranga, ki v zadnjem času prodobivajo na pomembnosti, kakor tudi središča za območja v neposredni bližini mesta in za območja na obrobju mesta, ki bi oskrbovala zaledje. Opredelitev območja je izhajala iz podrobne analize gibanja števila prebivalcev in širitve mesta v zadnjih 50 letih, upoštevanje obstoječe opremljenosti podcentrov ter pripadnosti ljudi do posameznih območij na podlagi izvedenega anketiranja.

- V drugi fazi raziskave, ki je bila zaključena konec leta 1994, smo natančneje spremljali proces reforme lokalne samouprave in glede na možne posledice nove prostorsko - administrativne členitve, območje proučevanja bistveno razširili. Glede na dejstvo, da je Ljubljana v širšem prostoru največji in najpomembnejši generator in hkrati atraktor gravitacijsko - funkcijskih tokov, ki hkrati zahtevajo raznoliko infrastrukturno opremljenost za lasten obstoj, smo opravili podrobnejšo analizo socio-demografskih značilnosti za širše območje v zaledju Ljubljane, kakor tudi analizo obstoječih komunalnih sistemov, ki so s teritorialno reformo ob uvedbi lokalne samouprave navidezno razdeljeni. Namen te raziskave je bil preprečevanje nesmiselnih funkcijskih delitev oziroma preprečevanje krepitev formalnih barrier med posameznimi samoupravno - teritorialnimi enotami.

V zaključku druge faze raziskovalne naloge Členitev mesta Ljubljane ugotavljamo, da se bodo procesi, ki so potekali v preteklosti, kot npr. razseljevanje mestnega prebivalstva v okolico in čedalje manjša ponudba površin za individualno gradnjo, nadaljevali ali potencirali ob spremenjeni lastninski strukturi v mestih in sledečem socialnem in gospodarskem razslojevanju. Zato smo že ob prijavi za nadaljevanje raziskovalne naloge Členitev mesta Ljubljane predlagali razširitev proučevanja še na nekatera druga področja problematike, kot:

- analiza strukture in razporeditve delovnih mest v Ljubljani in njenem širšem območju,
- podroben prostorski prikaz strukture aktivnega prebivalstva in zaposlenih,
- prikaz funkcionalnosti obstoječega sistema družbenih dejavnosti (šolstva, zdravstva),

- primerjalni prikaz vizuelnih sprememb grajenega prostora v nekaterih območjih Ljubljane med leti 1940 in 1995 (trend rasti in materialnega zapolnjevanja mestnega prostora skozi 50 let).

Kot posebno poglavje v tej raziskavi pa se nanaša na analizo pod naslovom Storitvene dejavnosti in regionalni razvoj: Prostorske disparitete v izrabi gospodarskih storitev v večjih centrih in regiji, ki je glede na to, da ta del sofinancira Ministrstvo za okolje in prostor, predmet samostojnega poročila. Poglavje je zasnovano na osnovi novih teoretičnih in praktičnih spoznanj o vlogi in lokaciji novih storitvenih dejavnosti. Podatke smo zajemali na enote občin bivšega komunalnega sistema, ker zaenkrat na ravni novih občin še ni uradnih podatkov.

Vzporedno z oddajo tega poglavja pa tečejo na projektu podrobne analize po popisnih okoliših o strukturi delovnih mest in zaposlenih (dnevnost, kvalifikacijska in izobrazbena struktura) na območju Ljubljane in njene širše urbane regije. Ker bo aplikacija zanimiva tudi za naročnika, je bomo ob zaključku raziskovalnega projekta v obliki elaborata naročniku posredovali.

V tej raziskavi smo ob poznavanju problematike na ljubljanskem območju ter dostopne domače in tuje literature skušali spoznati, kakšno vlogo pri regionalnem razvoju igrajo servisne dejavnosti in kakšne izkušnje beležijo po svetu. V Sloveniji smo pričali situaciji, da gre za močno prestrukturiranje delovnih mest, tradicionalne industrijske panoge se zapirajo, alternativnih novih možnosti je premalo. Vendar se nam kljub temu postavlja vprašanje, na kakšen način nekateri centri kljub zapiranju industrijskih obratov odpirajo nova delovna mesta, drugje pa ne najdejo alternativnih razvojnih možnosti. Zato smo se odločili, da bomo v naši raziskavi namenili tej problematiki posebno pozornost in skušali nakazati pozitivne in negativne učinke gospodarskih (pa tudi političnih) strukturnih sprememb na primeru ljubljanske urbane regije. Izsledki, ki smo jih opravili na tem primeru lahko služijo kot metodološka osnova za preverjanje razmer tudi v ostalih slovenskih regijah.

Za naročnika pa je gotovo zanimivo poglavje "Učinki in vplivi razmestitev terciarnih dejavnosti na planiranje prostora", v katerem skušamo odgovoriti na nekaj dilem gled eučinkov prostorskega načrtovanja dejavnosti.

1. Značilnosti Ljubljane in njenega širše funkcijsko-gravitacijskega zaledja

Raziskave na primeru Ljubljane in njenega širšega funkcijsko - gravitacijskega zaledja so pokazale, da so povezave med mestom in zaledjem zelo močne. Krepitev samega mesta Ljubljane in zgoščevanje prebivalcev v njenem širšem območju, pomeni posredno tudi krepitev bolj oddaljenih območij. Seveda pa se s tem procesom odpirajo nove razvojne možnosti, kakor tudi novi problemi.

Mesta in občine v funkcijskemgravitacijskem zaledju Ljubljane se v primerjavi z mestnim jedrom Ljubljane in podeželskimi regijami razlikuje predvsem po naraščanju prebivalcev v zadnjih desetletjih. To je vsekakor povezano z odseljevanjem prebivalcev na rob mesta, zlasti mlajših družin, ki imajo tudi relativno boljši potencial za naravni demografski prirastek. Istočasno pa se v zaledju Ljubljane povečuje pritisk na proste površine tako za posamezne dejavnosti kot stanovanjsko gradnjo. Temu se primerno povečuje cena stavbnih zemljišč., kar vodi do tega, da je vse manj prebivalcev ekonomsko tako močnih, da bi kupovali stanovanjske hiše. Vendar analize ob primeru Ljubljane kažejo, da gradi še vedno največ srednji sloj prebivalcev in sicer tisti, ki ima možnost gradnje s "sosedsko" pomočjo, nakupov na ključ pa je še vedno relativno malo.

V okoliških centrih so opazne tendence družbenih segregacij, občine izgubljajo svojo identiteto (spalna naselja, dnevni migranti), vedno bolj narašča zapolnjevanje zemljišč z novogradnjo, večajo se ekološki problemi, kmetijstvo nazaduje, obstoječa infrastruktura ne zadovoljuje več vseh zahtev.

Vzporedno s tem se kažejo tudi gospodarske strukturne spremembe, npr. z vpeljevanjem sodobnih tehnologij. Odprtje evropskega trga l. 1993 prinaša regijam in občinam nove tekmovalne pogoje, kar našo državo z vključitvijo v evropsko unijo nedvomno še čaka.

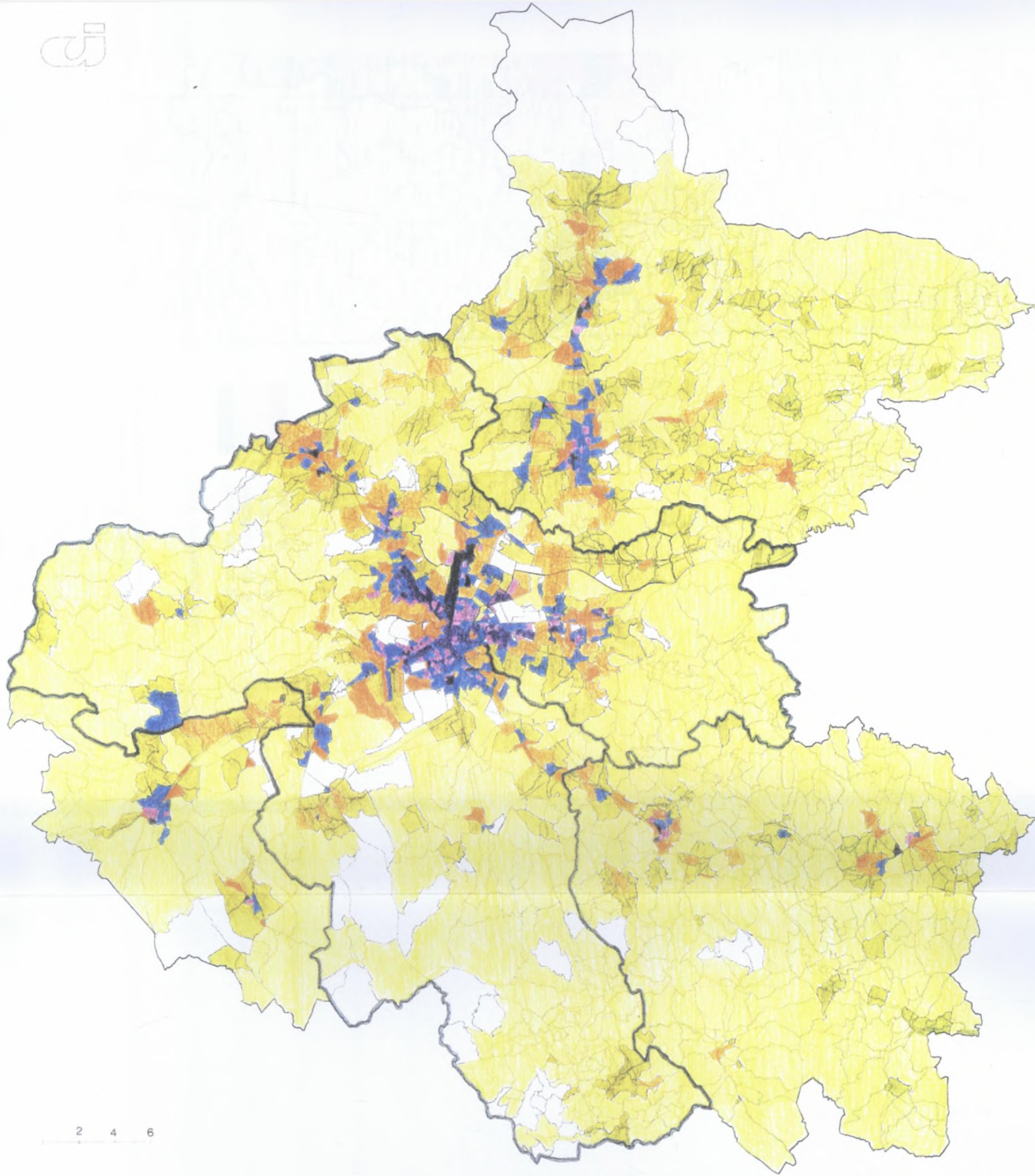
Vpričo takšnih globalnih in strukturnih sprememb se kaže neobhodna potreba, da pride do preoblikovanja mestne politike do zaledja v območjih večjega funkcijskega prepletanja. Potrebno bo oblikovati nove, v prihodnost naravnane strategije in ukrepe, ki bodo znali reševati nastale probleme in obenem tudi ponuditi možnosti za nove oblike razvoja. K temu sodijo tudi aktiviranje lastnih "endogenih" potencialov, jačanje občinske identitete in izdelava projektov v smislu "pomoč za samopomoč".

Naša raziskava ne sloni na natančno oblikovanih hipotezah, ampak na sistematično, praktično orientiranem zajetju deficitov, problemskih področij, možnosti in

potencialov mesta in regije, z osnovnim ciljem, da rezultati in priporočila čimbolj poomagajo nosilcem lokalne in državne skupnosti pri oblikovanju razvojnih ciljev regije, torej naj služijo razvojne alternative in predlogi projektov političnim odločanjem, občinski upravi, občanom kakor tudi gospodarstvenikom.

Opisno - Grafični prikaz na področju
pri posredni občini
v letih in obdobju 1981

2 4 6

LEGENDA:

- Meja občine
  - Meja ljubljanskih občin
  - Meja popisnega okoliša
  - Neposeljen popisni okoliš
- Gostote prebivalcev:**
- do 0.90
  - 0.91 - 2.50
  - 2.51 - 5.00
  - 5.01 - 8.00
  - 8.01 - 30.00
  - 30.01 - 70.00
  - nad 70.00

Viri:
Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj leta 1991, Zavod Republike Slovenije za Statistiko
ROTE Ljubljana, Geodetski Zavod RS

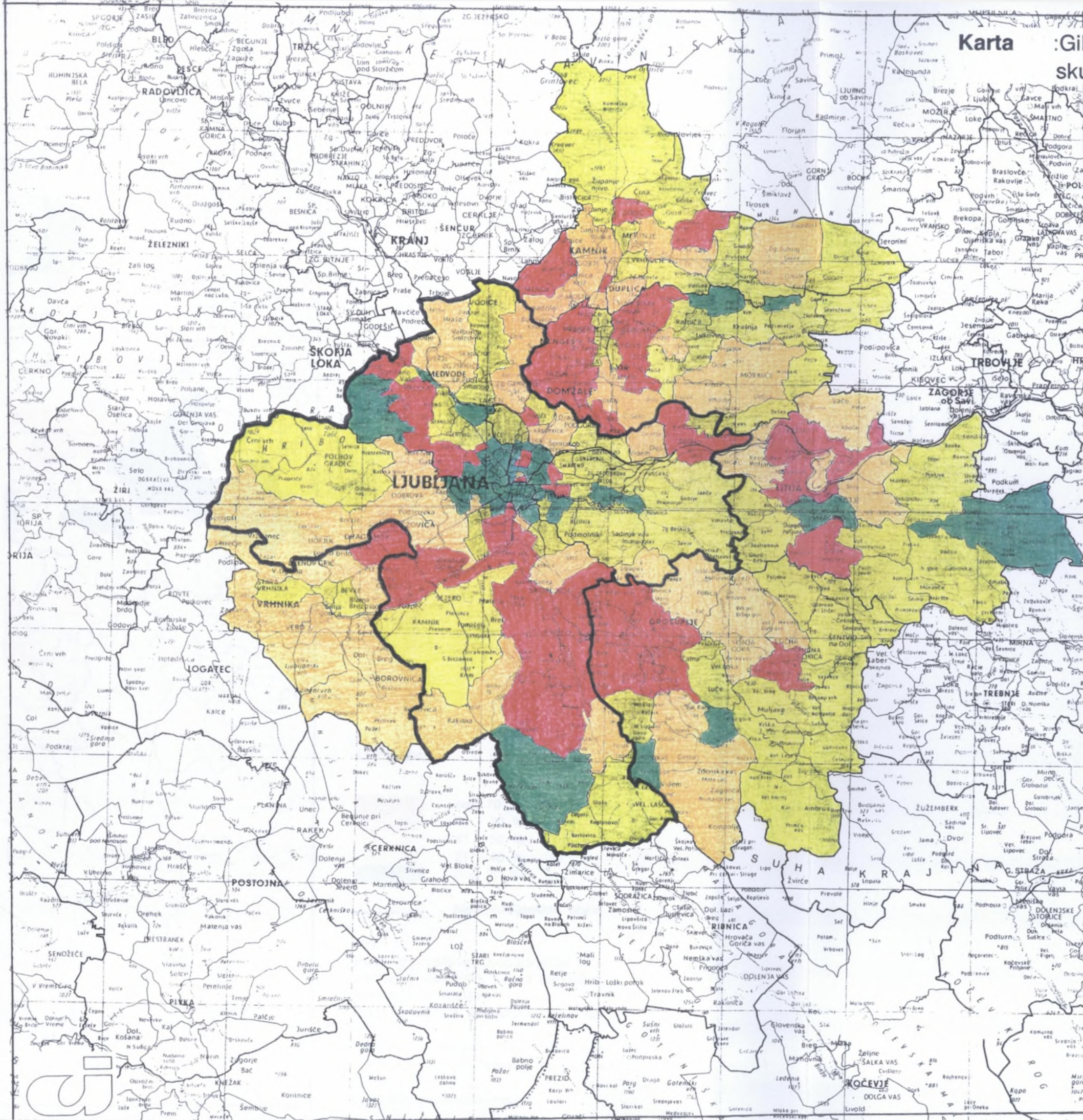
Avtor karte: **Angelca Rus**, dipl. geogr.
Karto izdelal: **Ivan Stanič**, dipl. inž. arh.

Ljubljana, december 1994

Karta :Gostota prebivalcev na hektar po popisnih okoliših v Ljubljani in okolici leta 1991

Karta :Gibanje števila prebivalstva po krajevnih skupnostih v obdobju 1981-1991

LEGENDA:

nad 15 %
porast 5.1 - 15.0 %
stagnacija + 5 %
padec več kot 5 %

Meja ljubljanskih občin

vir:

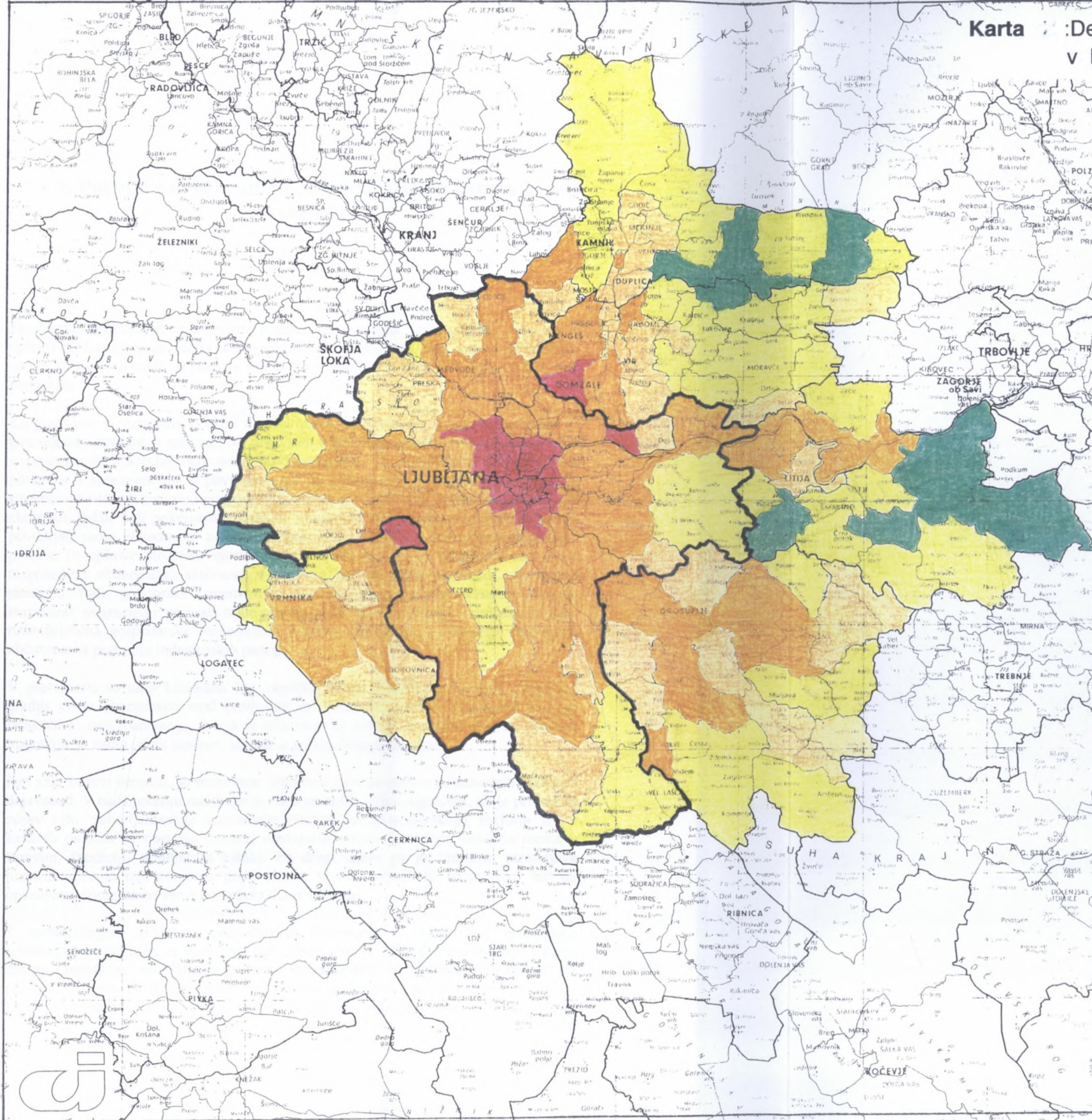
Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj leta 1991, Zavod Republike Slovenije za Statistiko
ROTE Ljubljana, Geodetski Zavod RS

Avtor karte: **Angelca Rus**, dipl. geogr.
Karto izdelal: **Ivan Stanič**, dipl. inž. arh.

Ljubljana, december 1994

Karta : Delež aktivnih po krajevnih skupnostih v III. in IV. sektorju dejavnosti leta 1991

LEGENDA:

nad 70 %
51 - 70 %
41 - 50 %
21 - 40 %
pod 20 %

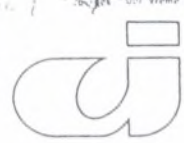
— Meja ljubljanskih občin

viri:

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj leta 1991, Zavod Republike Slovenije za Statistiko
ROTE Ljubljana, Geodetski Zavod RS

Avtor karte: **Angelca Rus**, dipl. geogr.
Karto izdelal: **Ivan Stanič**, dipl. inž. arh.

Ljubljana, december 1994

2. Posledice družbenih in gospodarskih strukturnih sprememb

Strukturne spremembe niso pojav našega časa, ampak so nastajale vseskozi v zgodovini. Današnja situacija je mogoče nekoliko drugačna zato, ker so spremembe zaradi številnih iznajdb in razvoja znanosti in tehnike na vseh področjih veliko bolj pospešene.

Ko govorimo o regionalni politiki in strukturnih spremembah, mislimo predvsem na gospodarske strukturne spremembe, predvsem v smislu prestrukturiranja zaposlovanja v posameznih sektorjih dejavnosti po Fourastieju. Te spremembe so nedvomno povezane s spremembami v povpraševanju po posameznih delovnih proizvodih. Te spremembe niso zajele samo gospodarskih struktur, ampak tudi družbene, politične in ekološke, kakor tudi pokrajinske. Zato ne moremo v oblikovanju regionalnih politik povdarjati samo ekonomske aspekte, ampak tudi prostorske. Prostorsko-ekonomske procese in njihove strukture moramo obravnavati enotno in ne prikazovati samo razporeditev ekonomskih aktivnosti v prostoru, ampak nujno potrebno, da znamo razumeti tudi prostorske spremembe, interakcije med posameznimi faktorji, storitvami, migracijske procese, tržne povezave itd. Seveda prihaja v določenem času tudi določena gospodarske usmerjenost v krizo, kar danes v Sloveniji nedvomno občutimo na področju industrijskih panog.

V preteklosti so tako Ljubljana kot okoliška mesta (Domžale, Kamnik, Vrhnika) gradili svojo ekonomsko moč predvsem na industriji. Lahko bi govorili o t.im. industrijski suburbanizaciji. S tem je bila in je še povezana močna dnevna delovna migracija ne samo iz teh centrov, ampak iz precej širšega zaledja.

Kot smo že prej omenili, se spreminja struktura zaposlovanja v posameznih sektorjih dejavnosti. V nadaljevanju raziskave je eden od naših ciljev, ugotoviti, ali je pri nas že pojav t.im. suburbanizacije terciarnega/kvartarnega gospodarskega sektorja ter v kakšnih oblikah se pojavlja (znotraj obstoječih večjih firm (npr. delovna mesta v trgovini, špediciji, skladiščnih hišah). Po drugi strani pa je zanimiva primerjava prestrukturiranja tam živečega prebivalstva, ki ima včasih še večjo težo, kot da opazujemo spremembe samo po načelu delovnih mest.

S spreminjanjem strukture gospodarskih dejavnosti z vedno bolj razvijajočo tehnologijo in znanjem, se spreminja tudi pojem trženja. Danes ni dovolj samo trženje dobrin, ampak so odločilnega pomena informacijski in akcijski instrumenti pri oblikovanju bazične strategije trženja, planski instrumenti ter primerno oblikovani koncepti koncepti pri vzpostavljenju ustreznih organizacijskih struktur. Tako

imenovani "biznismarketing", naj poleg tehnološko-ekonomskih aspektov upošteva tudi druge, kot politično-pravne, sociokulturne in ekološke okoljevarstvene aspekte.

Seveda pa se koncept trženja ne nanaša samo na komercialna podjetja, ampak tudi na nekomercialne organizacije, kot so muzeji, stranke in nenavsezadnje tudi občinska uprava. V okvirih tega razmišljanja se razume občinsko ali regionalno trženje kot "dolgoročne smernice, pod katerim razumemo vse obstoječe in bodoče zahteve gopsodarstva, prebivalstva in okolja. Torej obsega občinsko/regionalno trženje analizo, planiranje in kontrolo programov, katerih namen je izdelati želene prednostne izmenjave z izbranimi trgi in ciljnim skupinami.

Storitvene dejavnosti in regionalni razvoj, razvoj poselitve in oblikovanje regionalnih politik dopušča vrsto kombinacij v razmišljanju in se tej problematiki v praksi kakor tudi v raziskavah posveča malo pozornosti. Zlasti kakšen pomen imajo servisne dejavnosti za regionalni razvoj, je še vse premalo raziskav.

Dosedaj je bilo na širšem ljubljanskem območju, ki bi ga lahko poimenovali ljubljanska urbana regija opravljenih več analiz, predvsem iz vidika prostorskih in demografskih sprememb v zadnjih 50 letih. Iz priloženih kart je lepo razvidno, da so največje gostote poselitve na samem območju mesta Ljubljana, gostejša poselitev je še vzdolž razvojnih osi v smeri proti Domžalam in Kamniku ter Ljubljana - Vrhnika in Ljubljana - Medvode. Torej v smeri glavnih cestnih povezav. Nekoliko redkejša poselitev je v smeri Litije in Grosupljega. Zanimiv je podatek demografskih gibanj v zadnjem desetletju, ki kaže, da se poselitev sicer širi na rob mesta Ljubljane, vendar ne več v območja glavnih prometnih žil, ampak se iščejo mirnejše lokacije.

Znotraj urbane regije, kot smo jo opredelili zgoraj, so nekateri pomembnejši centri, kot Grosuplje, Litija, Domžale, Kamnik, Medvode, Vrhnika, vendar se po razvoju in ekonomski moči med sabo bistveno razlikujejo. Nedvomno prednjačijo po svoji funkciji Domžale, ki še vedno pridobivajo na svoji moči. Postavlja se nam vprašanje, katere dejavnosti so tiste, ki so se v Domžalah pokazale pomembne ne samo za lokalno prebivalstvo ampak za širše zaledje. Ob podrobni analizi strukture delovnih mest za celotno območje, bomo izpostavili tiste dejavnike, za katere ocenjujemo, da so bistvenega pomena za regionalni razvoj. (Rus, Stanič: Členitev mesta Ljubljane, 2.del, 1994)

3. Opredelitev gospodarskih in negospodarskih servisnih dejavnosti

Ta čas se v Sloveniji pri opredeljevanju koncepta razvojne politike vse bolj poudarja potreba po prestrukturiranju gospodarstva, zlasti na področju sekundarnih dejavnosti skrepitvijo terciarnih gospodarskih storitev. Obseg teh strukturnih sprememb se v Sloveniji podobno kot v drugih razvitih zahodnih državah že kaže, čeprav je potrebno opozoriti na dejstvo, da pa vendarle obstajajo razlike po posameznih regijah. Podatke smo primerjali z letom 1990, torej z obdobjem tik pred osamosvojitvijo Slovenije in letom 1993, ko imamo na voljo zadnje uradne statistične podatke. Podatki niso povsem primerljivi, ker so v sekundarni in terciarni sektor zajeta vsa podjetja in zaposleni v družbenem in zasebnem sektorju, medtem ko statistika upošteva pri primarnem sektorju samo kmete, ki so zaposleni bodisi pri kmetijski zadrugi ali gozdnem podjetju. Korekcijo podatka bi bilo sicer možno narediti preko popisa prebivalstva iz l. 1991, vendar bi bili podatki zaradi različnega obdobja zajemanja tudi nezanesljivi.

Z odlokom o določitvi gospodarskih in negospodarskih dejavnosti (Ur.l. SFRJ št 14/78, 18/80), spadajo v gospodarske dejavnosti naslednja področja: industrija in rudarstvo, kmetijstvo in ribištvo, gozdarstvo, vodno gospodarstvo, gradbeništvo, promet in zveze, trgovina, gostinstvo in turizem, obrt in osebne storitve, stanovanjsko komunalne dejavnosti ter urejanje naselja in prostora, finančnotehnične in poslovne storitve. Od teh naštetih dejavnosti štejemo vse dejavnosti od prometa in zveze pod gospodarske servisne dejavnosti.

V negospodarstvo pa spadajo izobraževanje, znanost, kultura in informacije, zdravstvo in socialno varstvo, družbenopolitične in krajevne organizacije, ter dve skupini s podorčja finančno tehničnih in poslovnih storitev. To so raziskovalno - razvojne storitve v družbenih dejavnostih ter odvetniške in druge storitve (Vir:Uprava za statistiko Republike Slovneije).

Leta 1990 je znašal v Sloveniji delež podjetij v primarnem sektorju le 1,1%, leta 1993 pa 1,4%. Torej na tem področju ni prišlo bistvenih sprememb. Delež podjetij v sekundarnem sektorju je porastel od 8,7% na 13,7%, medtem ko je ta delež v terciarnem sektorju padel od 90,2% na 84,9%.

Zanimiva primerjava med gibanjem števila podjetij in zaposlenih po posameznih sektorjih dejavnosti. medtem, ko je delež podjetij v sekundarnem sektorju v obdobju 1990-1993 porastel, pa je delež zaposlenih v tem sektorju upadel. Zaposlenost v terciarnem sektorju je nekoliko porastl, vendar predvsem na račun odpiranje novih trgovin.

Tab.1: Struktura podjetij in zaposlenih po sektorjih dejavnosti

	LETO	PRIMARNI	SEKTOR	SEKUNDARNI	SEKTOR	TERCIARNI	SEKTOR
		Podjetje 1/	Zaposleni 2/	Podjetje	Zaposleni	Podjetje	Zaposleni
Slovenija	1990	1,1 %	4,8 %	8,7 %	51,5 %	90,2 %	43,7 %
	1993	1,4 %	4,3 %	13,7 5	46,9 %	84,9 %	48,8 %
Ljubljana	1990	0,0 %	1,4 %	10,9 %	36,2 %	87,7 %	62,4 %
	1993	0,0 %	1,3 %	12,1 %	30,0 %	87,9 %	68,7 %
Domžale	1990	1,7 %	6,3 %	14,9 %	63,6 %	83,4 %	30,1 %
	1993	1,3 %	5,2 %	15,5 %	57,1 %	83,2 %	37,7 %
Kamnik	1990	1,1 %	4,4 %	15,0 %	71,2 %	83,9 %	24,4 5
	1993	1,0 %	4,2 %	17,3 %	65,3 %	81,7 %	30,6 %
Litija	1990	1,5 %	3,2 %	12,1 %	72,0 %	86,4 %	24,8 %
	1993	1,6 %	2,7 %	14,8 %	65,8 %	83,6 %	31,5 %
Grosuplje	1990	1,4 %	4,1 %	10,5 %	62,1 %	88,1 %	33,8 %
	1993	1,1 %	3,3 %	14,7 %	57,9 %	84,2 %	38,8 %
Vrhnika	1990	2,0 %	3,9 %	11,7 %	67,4 %	86,3 %	38,7 %
	1993	0,8 %	3,7 %	15,1 %	59,1 %	84,1 %	37,2 %

Vir:

1/ Podjetja in druge organizacije po občinah in področjih dejavnosti, 31.12.1989-1993, Statistični podatki po občinah, št.3, 1995.

2/ Zaposlene osebe 1990 - 1994 po občinah Republike Slovenije, statistični podatki po občinah, št.2, 1996.

Povečevanje dejavnosti v terciarnem oziroma kvartarnem sektorju dejavnosti, kaže na dejstvo, da tudi v Sloveniji počasi prehajamo v obdobje t.im. "servisnih služb."

Pri obravnavanju terciarnega sektorja se nam postavlja vprašanje, kaj si predstavljamo pod pojmom terciarnih dejavnosti. Še nedavnega smo po naši klasifikaciji dejavnosti strogo ločili terciar, kamor smo uvrščali dejavnosti: promet in zveze, trgovina, gostinstvo in turizem, obrt in osebne storitve, stanovanjsko in komunalno dejavnost ter finance in druge poslovne storitve. Pod kvartar pa smo šteli izobraževanje in kultura, zdravstvo in socialno varstvo ter družbene organizacije in skupnosti. V fazi lastninjenja podjetij teh dejavnosti, pa so se razmere na tem področju bistveno spremenile, saj je možno te dejavnosti tudi privatizirati.

Zato smo v naši analizi podobno kot druge evropske države terciarni in kvartarni sektor prikazali pod terciar. Pri tem pa se seveda zavedamo pomankljivosti

klasifikacije po posameznih dejavnosti, kaj resnično v terciarni sektor sodi. Največkrat so zapisane definicije, da sodijo sem vse dejavnosti, ki niso v primarnem ali sekundarnem sektorju djeavnosti. Še težje je potegniti mejo med terciarjem in kvartarjem.

Tab.2: Število ter delež in podjetij in zaposlenih po občinah v gospodarskih in negospodarskih dejavnostih

	leto	Ljubljanska urbana regija	Ljubljana	Domžale	Kamnik	Litija	Grosuplje	Vrhnika
Število podjetij	1990	9700	7574	780	439	198	411	298
	1993	22267	17788	1737	901	432	815	594
Število podjetij v gosp.dejavnostih	1990	6149	4932	476	309	68	198	160
	1993	17761	14372	1378	693	296	577	445
Delež podjetij v gosp.dejavnostih	1990	63,3 %	65,1 %	61,0 %	70,4 %	34,3 %	48,2 %	53,7%
	1993	79,8 %	80,8 %	73,3 %	76,9 %	68,5 %	70,8 %	74,9 %
Število podjetij v negosp.dejavnosti	1990	3557	2642	304	130	130	213	138
	1993	4506	3416	359	208	136	238	149
Delež podjetij v negosp.dejavnosti	1990	36,7 %	34,9 %	39,0 %	29,6 %	65,7%	51,8 %	46,3 %
	1993	20,2 %	19,2 %	26,7 %	23,1 %	31,5 %	29,2 %	25,1 %
Število zaposlenih	1990	210832	174147	11526	9861	4419	5976	4843
	1993	169920	139968	9955	7509	3375	5068	4045
Število zaposlenih v gosp.dejavnostih	1990	160413	129735	9861	7942	3818	4939	4118
	1993	118569	94049	8286	6320	2754	3944	3216
Delež zaposlenih v gosp. dejavnostih	1990	76,0 %	74,5 %	85,1 %	80,5 %	86,4 %	82,6 %	85,0 %
	1993	69,8 %	67,2 %	83,2 %	84,1 %	81,6 %	77,8 %	79,5 %
Število zaposlenih v negosp.dejavnosti	1990	49673	44412	1725	1173	601	1037	725
	1993	51346	45919	1669	1189	621	1124	824
Delež zaposlenih v negosp.dejavnosti	1990	24,0 %	25,5 %	14,9 %	19,5 %	13,6 %	17,4 %	15,1 %
	1993	30,2 %	32,8 %	16,8 %	15,9 %	18,4 %	22,2 %	20,5 %
Število podjetij v gospodar.storitvah	1990	4899	4075	347	173	41	149	119
	1993	14793	12156	1086	528	225	448	350
Število zaposlenih v gospod. storitvah	1990	74878	68622	2169	1368	596	1294	829
	1993	57091	51007	2416	1194	498	1190	786
Delež po občinah 1.93		100 %	89,5 %	4,2 %	2,1 %	0,9 %	2,1 %	1,4 %

*/ Podatki se nanašajo na območja občin pred reformo lokalne samouprave. Ljubljanske občine so prikazane skupaj.

Dodatna ovira, ki pri zajemanju podatkov nastopa je v dejstvu, da podjetja registrirajo običajno samo eno dejavnost. Zlasti to opažamo pri proizvodnih podjetjih. Vendar se

znotraj podjetja odvijajo tudi dejavnosti, ki s proizvodnjo nimajo nič skupnega, čeprav so vsi zaposlenih zavedni pod sekundarni sektorj dejavnosti. V osnovi nimamo pregleda, kaj se pravzaprav v podjetjih dogaja, saj nekatere dejavnosti znotraj stagnirajo ali celo odmirajo, po drugi strani pa znotraj proizvodne obrti nastopa vrsto terciarnih dejavnosti, ki so nujne za nemoten proizvodni proces.

Po podatkih iz leta 1993 je bilo v ljubljanski urbani regiji zaposlenih v terciarnih dejavnostih 57001, od tega samo na območju Ljubljane 51007 ali 89,5%. Podobno razmerje beležimo tudi v kvartarnem sektorju. Od skupaj 51346 zaposlenih v tem sektorju, jih je samo v Ljubljani 45.434 (88,4%).

Medtem, ko se je v razvitejših državah zahodne Evrope porast trgovin in zaposlenost v tej dejavnosti umirila, naglo pa se povečujejo "storitve za podjetnike", pa doživljamo pri nas po osamosvojitvi in procesu lastninjenja pravi "boom" odpiranja trgovin in trgovskih podjetij. Tovrstna dejavnost pri zaposlenih ni vnesla novih kvalifikacijskih in izobrazbenih sprememb, pač pa samo prerazporeditev delovnega mesta. Sicer so to izkoristili načrtovalci trgovskih centrov (BTC, World-Center, Murgle, SPB Domžale), ki so znali v ugodnem trenutku najti lokacijske pogoje za vzpostavitev teh centrov, dodatni programi pa razen nekaj izjem (BTC) niso bili ponujeni. Zato lahko že danes, samo nekaj let po odpiranju takšnih centrov govorimo o krizi le-teh, npr World-Center, Murgle, SPB itd.

Po drugi strani pa se industrijske cone še nadalje planirajo na robu mesta. Da bi bili ponujeni tudi servisi, ki so bi jih podjetja nujno potrebovala, zaenkrat še ni bilo veliko storjenega. Tovrstni servisi se še nadalje koncentrirajo v mestu

4. Vpliv servisnih dejavnosti na regionalni razvoj ter možne oblike medsebojnega sodelovanja

Pomen porasta servisnih dejavnosti je izredno velik, saj lahko njihovi učinki temeljito spremenijo vzorec regionalnega razvoja. Pri tem se pojavljajo novi koncepti delitve dela, ki sene kažejo samo po vedno večji specializaciji, ampak tudi po "kooperaciji" interesov. Lahko govorimo o interaktivnem omrežju med podjetniki in ponudniki posameznih storitev (Krueger/Laepfle, 1992). To pa bisvteno spreminja odnose v smislu lokacije ponudb kakor tudi na oblikovanje lokacijskih potencialov. Klasični lokacijski faktorji stopajo vedno bolj v ozadje. Za regionalni razvoj je vedno bolj pomembna koncentracija proizvodne dejavnosti in servisnih služb. Postavlja se vprašanje, kje je smiselno koncentrirati visoko rangirane storitve. Ostaja nevarnost, da lahko druga mesta izven večjih mestnih središč na ta način izgubijo pomembne aktivnosti in funkcije. Razvojni koncept mest okoli Ljubljane sloni na podpori proizvodno usmerjenih dejavnosti. Na ta način se tudi v prostoru kaže proces "polarizacija mestne hierhije" ki ga najlažje spremljamo z deležem terciarnih dejavnosti v strukturi gospodarstva. Seveda se tu odpira dilema okrog tega, katere terciarne dejavnosti so tiste, ki so pomembne tako za podjetnike kot regijo, ki so tudi dejavniki za spremembo posameznih gospodarskih struktur.

Kolikšen pomen in vpliv imajo terciarne dejavnosti na regionalni razvoj, je bilo v svetu narejenih nekaj študij, pri nas pa ta problematika prihaja v ospredje šele v zadnjem času.

Raziskave posvečajo največ pozornosti naslednjim vprašanjem:

- Kako daleč v regiji seže vpliv lokacije terciarnih dejavnosti, ki so običajno koncentrirane v večjih mestih, oziroma v našem primeru v Ljubljani?
- Ali mora oziroma more priti do ponudbe storitvenih dejavnosti tudi v ostalih centrih (izven metropol) če za to obstaja regionalni potencial povpraševanja. To vprašanje je pomembno zlasti iz vidika integracije državnega trga, ker z delitvijo dela in nadaljnjo specializacijo storitev lahko pričakujemo nadaljnjo diferenciacijo delovnih mest.
- Kje in kako locirati kompleksno ponudbo storitev tako glede strukture kot kvalitete oziroma kakšne storitve priporočati v posameznih centrih znotraj hierhije naselij.
- Kako načrtovati v mestih kvalitetne urbane površine za lokacijo posameznih terciarnih dejavnosti?

Predmet raziskave je osredotočen na območje občin bivšega komunalnega sistema Ljubljana, Domžale, Kamnik, Vrhnika, Grosuplje in Litija. Razvojni programi posameznih občin pri oblikovanju strategije razvoja v svoje programe vse bolj vključujejo tiste storitvene dejavnosti, ki so zanje neobhodno potrebne. Tu ne mislimo več toliko na storitve v klasičnem pomenu, pač pa na storitve in usluge, ki se pojavljajo šele v novejšem času in bi nekateri podjetniki brez njihovega posluževanja že težko funkcionirali. Navajamo nekaj primerov teh storitev:

- 1) davčno svetovanje
- 2) finančno svetovanje
- 3) zavarovalništvo
- 4) pravno svetovanje
- 5) bančnistvo in posojilnice
- 6) oblike nadaljnega izobraževanja
- 7) reklamiranje in trženje proizvodov
- 8) raziskave trga in javnega mnenja
- 9) iskanje novih tehnoloških in proizvodnih postopkov
- 10) organizacija in upravljanje

Za omenjene storitve opažamo, da se koncentrirajo predvsem v večjih krajih. Zato se postavlja dilema za tista območja (regije), ki nimajo pravega centra in zato tudi ne pravega centralnega pomena. Iz vidika necentra se nam postavlja naslednja vprašanja:

- ali storitve, ki naj bi služile predvsem podjetjem, kažejo določene lokacijske zahteve?
- za katere storitve je pomembno da sploh nastopajo in kakšna prostorska razdalja med lokacijo proizvodne dejavnosti lociranjem storitev je še sprejemljiva?
- ali obstajajo določene povezave med proizvodnjo in storitvami oziroma ali slonijo storitve na specifičnih lokacijskih zahtevah?

V naši raziskavi smo ob primeru obrtne cone v Trzinu skušali ugotoviti kakšne so prostorske interakcije med proizvodno dejavnostjo in "novimi" storitvami. Povsem logično se jim zdi, da so nekatere storitve locirane v bližini, kot bančništvo, zavarovalnice, posojilnice in zaenkrat jim Domžale ustrezajo. Povsem drugačen odnos čutijo do novih storitev kot izobraževanje, oglaševanje proizvodnega imaga, raziskave trga in mnenja, tehnologija in management, ki pri podjetnikih niso povsod enako pomembni. Velik pouarek dajejo lokalnim časopisom in lokalnemu radiu.

Najbolj prisotno je povpraševanje po finančnih storitvah tako na lokalni kot regionalni ravni. Te storitve ni nujno da so locirane v bližini proizvodnih podjetij, ampak je lokacija lahko disperzna, ali pa v večjih mestih. Še vedno se te storitve v veliki meri pojavljajo v Ljubljani, medtem ko je povpraševanje po lokaciji teh storitev v manjših mestih razen izjem, kot so npr. Domžale, minimalno.

S strani podjetnikov se sprejemanje teh storitev različno odraža. Potreba po njih začutijo šele v spremenjeni gospodarski situaciji, ko gre za določene strukturne spremembe ali pa podjetniki (kot podjetnik je mišljena tudi občina) so naenkrat spoznali, da so bili za določene storitve preveč odvisni od večjih centrov.

Zanimivo je, da obstajajo določeni razlogi, zakaj podjetniki nočejo koristiti novih storitev, ki se pojavijo oziroma locirajo v njihovem okolju. Najobičajnejši razlogi, ki jih navajajo so: "so predragi", "nezadostna kvaliteta", "v svoji ponudbi so preozki", še zlasti je zanimiv odgovor, da podjetniki teh storitev ne koristijo predvsem iz razloga, ker "se med seboj preveč poznajo", in bi imeli preveč vpogleda v njihovo poslovanje.

Od teh novih storitev se največkrat uporablja področje finančnega svetovanja, nadaljnjega izobraževanja ter reklamiranje proizvodov in imaga, manj pa na področju raziskav trga in javnega mnenja, tehnologije kakor tudi organizacije in managementa.

Po podjetjih pa se to koriščenje različno odraža: največ zanimanja za nove storitve kažejo podjetja, ki imajo že tradicijo, so samostojne, imajo najmanj 100 zaposlenih, slonijo na kvalificirani delovni sili, so proizvodno usmerjeni in tržijo (so prisiljeni) tržiti z evropskimi in drugimi deželami v svetu. Pri podjetnikih, ki ne proizvajajo potrošniškega blaga, ampak "posebno paleto proizvodov", npr. sistemov, je bolj prisotna uporaba storitev od zunaj, bolj so odvisni od oglaševanja in raziskav trga in javnega mnenja.

Pri regionalni razporeditvi storitvenih dejavnosti opazimo, da so te še vedno koncentrirane največ v Ljubljani. Marsikdaj podjetniki niti ne vedo, kam se za pomoč in nasvet obrniti.

Kako naj se podjetniki s posameznimi ponudniki storitev kot so: finance, nadaljnje izobraževanje, trženje proizvodov in imaga, iskanje novih tehnoloških procesov, organizacij in management med sabopovezujejo in kako se njihovo sodelovanje v prostoru lahko odraža, navajamo več možnih oblik sodelovanja.

4.1 Možne oblike medsebojnega sodelovanja

Med podjetniki in ponudniki storitev prihaja do različnih oblik sodelovanja, ki jih lahko razvrstimo na 5 možnih stopenj:

1) Stopnja sodelovanja - "uporabniki storitev pridejo sami k storitvam" predstavlja najnižjo stopnjo v hierarhiji. Sodelovanje je še na zelo nizki stopnji. Uporabniki vedo največkrat samo to, kakšen nasvet in pomoč pričakujejo. Takšna oblika ponudbe je običajno locirana centralistično. Zanimiv primer takšnega sodelovanja so že rutinirani postopki na področju oglaševanja ali "poslovanja s potrošniki" v okviru kreditnih institucij. To poslovanje je že precej vezano na obliko telekomuniciranja. Prostorska bližina med podjetnikom in ponudnikom storitev ni nujna za doseg boljših rezultatov.

2) Druga stopnja - "storitve pridejo k podjetniku." Osnovni pogoj ponudnikov storitev pri tej obliki sodelovanja je, da si ustvarijo čimboljšo sliko o "kraju." Sicer utečena oblika tega pristopa, se glede na problematiko in vsebino od primera do primera razlikuje. Ponudniki storitev v principu vedo, kakšno obliko rešitev za posamezne problemske sklope ponuditi. Značilni primeri so:

- sodelovanje pri gospodarskem prestrukturiranju podjetja,
- osebna svetovanja z aposamezne problemske sklope v podjetjih,

- tehnološko svetovanje, če se odločajo za uvajanje novih strojev in proizvodov.

Za to obliko sodelovanja ni nujna prostorska bližina storitev. Kljub temu, da je ta oblika sodelovanja lahko že precej utečena, zahteva vedno znova iskanje novih metod v procesu svetovanja, zlasti v primeru, ko je svetovalec v podjetju stalno navzoč.

3) Tretja oblika - “povezava podjetnika s ponudniki različnih storitev” - Ta oblika zahteva številne stike med ponudniki in uporabniki storitev. Proces svetovanja poteka v daljšem časovnem obdobju. Prostorska bližina ponudnikov in uporabnikov je zelo pomemben faktor za doseg želenih rezultatov. Ena najbolj znanih primerov za takšno obliko sodelovanja je razvijanje softwara. Vendar se na tem mestu pojavljajo tudi oblike sodelovanja, ki smo jih omenili že pri 2. stopnji. Tako gredo npr. svetovalci podjetij, ki običajno uporabljajo to obliko za doseg svojih rezultatov še naprej, počasi odprejo svoje regionalne pisarne (izpostave), da lahko stike med ponudniki storitev in uporabniki le-teh še bolj utrdijo. V prostorskem pogledu najdemo tako obliko sodelovanja pogosto na podežlju ali v manjših krajih. V ponudbi nastopa običajno več storitev skupaj.

4) Četrto stopnjo sodelovanja bi lahko poimenovali “delo v omrežju”, za opravljanje kompleksnih nalog, ki se izvajajo v obliki predstavništev. Opravljanje nalog je v velikem obsegu nestandardizirano in v delo je potrebno vključiti širši spekter storitev. Sodelovanje v t.im mreži lahko nastopa v različnih oblikah:

a. oblikovanje t.im. “enakomerne mreže”, da se podjetniki in ponudniki storitev srečujejo na skupnem problemskem področju (npr. na tehnološkem področju). Takšen način sodelovanja sicer poudarja koncentracijo skupnega dela, vendar pa ne lokacijske centralnosti storitev. Čimbolj obsežno je to skupno sodelovanje, tem kompleksnejše naloge je možno s to obliko izdelati. Dober primer takšnih lokacijskih oblik so t.im. “tehnološki centri” ali “tehnološki parki”.

b. oblikovanje t.im. “diferencirane mreže.” To pomeni, da kooperanti delajo na različnih področjih. Kot primer bi lahko bila kooperacija med svetovalcem podjetja, oglaševalcem in oddelkom za patente, ki skušajo ustvariti novo identiteto v podjetju in zaščiti njegovo blagovno znamko. Pri tej obliki sodelovanja morajo biti določene storitve centralizirane. Običajni moto takšnega sodelovanja se glasi: čim kompleksnejše je omrežje (ponudba), tem višje zahteve so po centralnosti lokacije.

c. tvorjenje t.im. “hierarhičnega omrežja”. Tu se prepletajo oblike sodelovanja obeh prej omenjenih primerov. Kooperanti se v tem primeru ne najdejo kot enakovreden partner, ampak so regulirani največkrat še s posebnimi pogodbami. Ta oblika kaže veliko tendenco po centralizaciji, njihove storitve pa so namenjene tudi višje rangiranim podjetjem. Primer takšnega sodelovanja najdemo med oglaševalnimi agencijami in pisci tekstov, grafiki in fotografi, ki v tej mreži sodelovanja nastopajo običajno kot sodelavci “svobodnih” poklicev.

5. Oblika “kolektivnega svetovalnega odločanja” Sodelovanje ne poteka samo na relaciji podjetje - storitve, ampak mora priti do sodelovanja tudi znotraj posameznih ponudnikov storitev. Ta oblika sodelovanja ni standardizirana, je pa zelo vezana na centralno lokacijo, ki mora biti tudi v prometnem smislu zelo povezana.

Tu so bili nakazani teoretični modeli novih oblik možne uporabe storitev, ki pa seveda zavisijo predvsem na začetku od splošnih družbenih spoznanj in razmer ter delitve dela zaradi sprememljenih tehnoloških ali tržnih sprememb. Seveda jih je teoretično mnogo lažje opredeliti, v praksi pa je potrebno ovrednotiti poleg ekonomskih rezultatov tudi ustrezne lokacijske pogoje.

4.2 Zaključki

Vprašani, ki ponujajo storitve za podjetja, poudarjajo pomanjkanje povpraševanja po storitvah znotraj regije. Obstaja deficit med hipotetičnim in potencialnim povpraševanjem.

Seveda storitvene dejavnosti iščejo temu primerno strukturo lokacije. Poleg neposrednega ekonomskega vrednotenja kvalitete lokacije, je bistveno potrebno upoštevati povezavo med delovnim trgom in neformalnimi stiki s strani poudnikov storitev zlasti na področju preobrazbe zaposlenih v podjetju, kajti podjetniki te potrebe spoznavajo in sprejemajo le postopoma. V splošnem lahko zaključimo, da lokacija teh storitev v urbanem okolju, tudi če ni koncentrirana na enem mestu, ni vprašljiva. Nekoliko drugače se to odraža na periferiji na širšem ljubljanskem območju, kjer ponudb tovrstnih storitev praktično ni ali pa se pojavljajo le izjemoma. Še najbolj pestra ponudba izven Ljubljane je v Domžalah, kar pa je za proizvodno usmerjene podjetnike, kot npr. v trzinski coni vprašljivo, ali se bodo ti naslonili za pomoč na Domžale ali neposredno na Ljubljano.

Kako oceniti pomen in potencialne določenih prostorskih pogojev za "nove" storitvene dejavnosti?

Zgoraj smo spoznali možne oblike sodelovanja med podjetniško naravnanimi ponudniki storitev in podjetniki, ki naj bi posredno vplivali tudi na regionalni razvoj. Krepitev teh centrov je možna bodisi z izgradnjo tehnoloških centrov ali parkov z urbanistično opredeljenimi območji znotraj mest. S planiranjem takšnih območij pa obstaja nevarnost, da to dejavnost precenimo, pri tem pa blokiramo razvoj drugih dejavnosti.

Osrednji problem za planiranje takšnih centrov je, da imajo običajno premalo potencialnih povpraševalcev po teh storitvah, da zahtevajo največkrat specifične lokacijske pogoje, predvsem iščejo centralno lego in zelo malo storitev je možno dekoncentrirati.

Prav tako je premalo sodelovanje samo med ponudniki storitev in podjetniki, ampak bi morala biti v tem procesu nujno vključena tudi lokalna skupnost, regija ali država, ko je potrebno sodelovanje razširiti bodisi na nacionalnem ali mednarodnem področju. Seveda pa lahko takšna oblika tekmovalnost še bolj pospeši, ki lahko preinese s seboj še druge probleme. Občine na obrobju mest se bojijo (delno tudi upravičeno) prednosti, ki jih imajo mesta, kjer se koncentrirajo pomebnejše funkcije, medtem ko jih obrobne občine mnogo težje privabijo, kljub deklariranemu konceptu nacionalne (regionalne) razvojne politike enakomernega razvoja.

Prav tako prihaja in v bodočnosti je pričakovati tega še več do vedno večjega sodelovanja na področju ponudbe storitev med javnim in zasebnim sektorjem, zlasti

na področju komunikacij in investicij. Pogosto se pri tem sodelovanju dogaja, da se rizik prenaša na javni sektor storitev. Pričakovati je, da se bo zasebni sektor pojavljal v obliki partnerstva, javni pa se bo vse bolj profesionaliziral. Pri tem pa seveda ne smemo izključevati pomena javne uprave in politike.

V literaturi in praksi se je oblikovalo vrsto mnenj, ki zavzemajo različna stališča v odnosu pozitivnih učinkov servisnih dejavnosti na regionalni razvoj. Znanstvene raziskave o vlogi storitvenih dejavnosti v regionalnem razvoju, predvsem v okviru prizadevanja za policentrični razvoj **se omejujejo predvsem na večja podjetja** v okviru servisnih služb. Za te (banke, zavarovalnice, velike tehnološke centre i td), ugotavljajo podobne učinke prostorsko funkcionalne delitve dela, kot za velika industrijska podjetja. Po mnenju posameznih raziskav lahko kopičenje servisnih služb v določenih centrih pripelje do zaostrovanja regionalnih razlik in krejitvi centralne moči odločanja.

Učinek srednje velikih in majhnih podjetij vodi k decentralizaciji, k izgradnji fleksibilnih, invidulnih regionalnih okolij z inovacijami in dinamiko ter posredno krepí regionalno gospodarstvo. Zlasti je njihov učinek pomemben za oblikovanje regionalne poselitvene strukture in razvoj regionalnih centrov.

Da se v literaturi storitvene dejavnosti pojavljajo tudi kot negativni dejavnik regionalnega razvoja je tudi v dejstvu, da se mnogokrat zajemajo preveliki vzorci (npr. mesta z nad 100.000 prebivalci, za manjša naselja pa ni primerjalnih analiz).

Po drugi strani pa je v literaturi vse več primerov o pozitivnem učinkih servisnih dejavnosti, ki jih največkrat označujejo kot "bazične dejavnosti" in imajo predvsem sekundarni učinek v regionalnem razvoju. Servisne dejavnosti (zlasti gospodarske) se čedalje bolj gledajo kot pomembna sestavina regionalne gospodarske strukture. Takšna mnenja srečujemo čedalje več v novejših konceptih regionalnih politik, kot "nova regionalna politika" "endogeni regionalni razvoj" in tudi "inovacijsko naravnana regionalna politika". Ta razmišljanja potrjujejo številne oblike povezav gospodarskih storitev in njihove izrabe:

- regionalno prestrukturiranje in mobiliziranje regionalnih potencialov mora biti zasnovano s podporo inovacij, selektivno gradnjo obratov in stimuliranjem novih idejnih zasnov,
- ustvarjanje zadostnih inovacijskih polj in dviganje regionalnih inovacijskih kapacitet pa brez odgovarjajoče osnovne opreme z regionalnimi gospodarskimi storitvami ni mogoče uresničiti,
- razvijanje regionalnih centrov si je brez ponudbe servisnih dejavnosti težko zamisliti. Gospodarske storitve bi morale biti ovrednotene kot "reprezentativne funkcije", predvsem s prevladovanjem malih podjetij, ki s svojim delovanjem ne težijo k centralizaciji odločujočih struktur.

5. Učinki in vplivi razmestitev terciarnih dejavnosti na planiranje prostora

Ivan Stanič

Osnovne značilnosti mesta, če izhajamo iz klasične definicije pojma *civitas*, so: obzidje (ulični sistem, definiran rob, obseg komunalne infrastrukture), zakon (statut, opredeljene upravne pristojnosti) in trg (središče izmenjave, opredeljena gospodarska podstat naselja). Zlasti slednje pa je zanimivo za pričujoča razmišljanja. Številčni indikatorji prevladovanja določene dejavnosti in delež zaposlenih v tej dejavnosti zgovorno pričajo o spremenjenih ali drigačnih osnovaj gospodarske prosperitete določenega naselja in pripadajočega prebivalstva. Primerjava ustreznih statističnih podatkov o zaposlenosti in sektorjih gospodarstva, ki delujejo kot atraktorji v Sloveniji in svetu, govori o zasuku iz sekundarnih v terciarne dejavnosti.

Vedenje o tem in spoštovanje tega globalnega dejstva bi moralo vplivati tudi na politiko države (pa tudi lokalnih skupnosti) v zvezi z davčno politiko, neposredno pa tudi na fizične razmere, ki jih oblast mora zagotoviti za nemoteno opravljanje tovrstnih dejavnosti. Da je v zadnjem desetletju večinoma šlo bolj za špekulativne naložbe velikih gradbenih podjetij in mašenje najkritičnejših primerov na lokalni ravni pa tudi izredno iznajdljivost posameznih podjetnikov pri reševanju eksistenčnih pogojev za opravljanje lastne dejavnosti je evidentno, kakor bo prikazano v nadaljevanju.

5.1 Lokalni pristopi

Pričetek gradnje obrtne cone v Trzinu je obeležil začetek nastajanja fenomena post-industrijske družbe, t.i. Robno mesto (v izvorniku *Edge City*), tudi pri nas, v pravem pomenu besede. V strokovni literaturi je fenomen opredeljen kot območje proizvodne ali druge obrti, industrijskih dejavnosti, rekreacijskih dejavnosti (kinematografi, diskoteke, zabavišni parki ipd.), praviloma ob mestnih vpadnicah (London-Maidenhead, cesta M40) ali v bližini letališč (Amsterdam-Schipol), z malo ali nič prebivalcev.

Praviloma so ta območja locirana izven mestnih perimetrov zaradi ustrežnejših lokacijskih danosti, zaradi nezmožnosti mestnih uprav zagotoviti dovolj donosne lokacije bližje mestnim središčem ali zaradi zavestne politične odločitve občin ali regij glede razbremenjevanja tj. varovanja historičnih mestnih središč (Amsterdam, Utrecht-Randstad).

Trzin, čeprav 'robno mesto' manjšega merila in obsega, vsekakor sodi v ta pojmovni

model naselja. Gre za območje kjer prevladuje dejavnost proizvodne obrti, so pa močno zastopane tudi različne storitvene dejavnosti. Lokacija obrtne cone je determinirana s potekom osrednje slovenske cestne magistrale v smeri vzhod-zahod, bližino največjega zaposlitvenega in inovacijskega središča v državi (Ljubljana), ugodnimi razmerami na (virtualnem) trgu nepremičnin (beri: nezadostna ali predraga ponudba v Ljubljani), neatraktivno lokacija zaradi talnih razmer in neposredno bližino občinske meje (dveh bolj ali manj samostojnih samoupravnih političnih entitet, občin Ljubljane in Domžal). Da je Trzinska obrtna cona locirana takorekoč na meji domžalske občine, ni potrebno izgubljati besed.

V tem okviru je izrednega pomena razumevanje odločitve vodstvenega kadra nekdanjega podjetja Javna skladišča v Ljubljani, ko so ga iz propadajočega strateškega mastodonta spremenili v nakupovalno in rekreacijsko središče regionalnega pomena. Uspešnost BTC je tudi odličen primer čutenja utripa časa in ponujanja proizvoda, ki kratkoročno omogoča sobivanje velikega števila dejavnosti, katerih obstoj ne bi bil mogoč, če tovrstna iniciativa ne bi bila izpeljana.

Skratka, pri BTC-ju je šlo za programsko rekonstrukcijo zgodovinsko zastarelega strateškega objekta javnega pomena. Območje rekonstrukcije je prometno lahko dostopno in upravljalec območja lahko zagotovi zadostno število parkirnih mest. Pri programski prenovi so v območje bile vnešene komercialne dejavnosti s poudarkom na prodaji na drobno, rekreacijski ponudbi (pokrita igrišča za tenis, squash ipd, diskoteka), prodaji živil (pokrita tržnica) in ohranitvi določenega števila skladiščnih objektov. Po podatkih BTC je frekvenca dnevni uporabnikov 20.000 ljudi, ki pa narašča!

Vendar se tu pojavljata vprašanji, in sicer, zakaj druga ali manjša trgovinsko-nakupovalna središča, ki naj bi servisirala predvsem prebivalce mestnih sub-centrov (naprimer Murgle, Ledina ali WTC vsa v Ljubljani) ne uspejajo tako kot BTC ali Koseze oziroma zakaj obrtna cona na Koprski ulici v Ljubljani in obrtna cona v Črnučah nista doživeli takega razmaha kot trzinska, ob dejstvu, da sta glede na lokacijske in druge fizične danosti bolj privlačni? Podobno, izbor programov v obrtni coni v Trebnjem, ki naj bi dali trebanjskemu gospodarstvu novega zagona, je silno skromen, pri čemer prevladujejo avtomobilski saloni.

Čeprav omenjena območja v celoti niso namenjena izključno storitvenim dejavnostim, ki so predmet pričujoče razprave, tj. gospodarske in negospodarske storitve, je možno potegniti določene analogije iz zgodovine rasti teh območij in izkušenj njihovih uporabnikov, še zlasti pri opredelitvi meril in smernic za prihodnji razvoj.

5.2 Učinki in vplivi lokalnih pristopov

V Veliki Britaniji se prenove nekdanjih strateških kompleksov lotevajo drugače. Februarja letos (1996) naprimer, so za kakovostno prenovo nekdanjih vojaških skladišč Royal Woolwich Arsenal (Oxford) in Royal Gunpowder Mills (Waltham Abbey), ki sta po morfološki zgradbi in teritorialnih značilnostih primerljivi z našimi 'Javnimi skladišči', organizirali posvetovalno konferenco. Tema pogovorov so bile fizične razsežnosti prenove (precej teh objektov je tudi spomeniško zavarovanih) in programske razsežnosti prenove. Praviloma opustitev originalnih dejavnosti na teh lokacijah pomeni (ob nenadzorovanem umeščanju lokaciji neprimernih ali

manjprimernih dejavnosti oziroma nameščanje dejavnosti, ki bi glede na svoj program lahko bile umeščene tudi drugje v najbližjem mestu), da lahko sprožijo praznenje ali siromašenje mestnih lokacij

V novem BTC naprimer je v hali A, na površini pribl. 30.000 m², število lokalov 193, pri čemer površina enega lokala večinoma ne presega 30m². Ob pomanjklivi ali predragi ponudbi lokalov v drugih mestnih predelih (praviloma sekundarnih središčih) in mestnem središču je posledica logična. Ob drugačnih gospodarskih pogojih (nižje najemnine, drugačno zajemanje davkov ipd.) bi večina teh lokalov najbrž bila tam kjer bi teoretično morala biti oziroma bi s obsegom svojih programov oskrbovali potrebe ustreznega gravitacijskega zaledja. Ambientalni učinki popestritve predvsem javnih prostorov (ulice, trgi) in kvaliteta bivanja v teh (sedaj osiromašenih) območjih pa bi bili izredni.

V zgodnjih 80-ih letih se je klasično industrijsko mesto Glasgow na Škotskem (ladjedelnštvo, metalurgija) spopadlo z naraščajočo globalno povzročeno krizo izgube dela in trgov. Ustanovljen je bil odbor za prenovo mesta (neke vrste kolektivni mestni 'manager'), ki je pričel z dejavnostno in strukturno prenovo mesta. Prvi projekt odbora se je sicer izkazal kot velika napaka (trgovinsko in poslovno središče 'St.Enoch's Centre'), ker so še tistemu ostanku uličnega terciarnega programa, kar ga je ostalo onemogočili delovanje. St.Enoch centre je, tako kot ljubljanski BTC vseboval ogromno število malih lokalov. Vendar je uspeh centra, predvsem posledica pomanjkanja podobnih programov v središču mesta in zaščiteno notranjosti pred atmosferskimi vplivi (klimatski pogoji Glasgowa so praviloma človeku neprijetni - dež, malo sonca), povzročil nastanek velikega števila lokalov v bližini oziroma neustavljivo pospešil programsko revitalizacijo središča mesta. Dejstvo, da je sam objekt centra arhitekturno nestimulativen, programskega uspeha ne more zanikati (steklena, industrijska arhitektura z neinventivnim detajliranjem ali uporabo materialov). Dejstvo pa je tudi, da je naslednji podoben objekt (vendar tokrat precej manjši center - Princess Street), bil zgrajen pod pokroviteljstvom Valižanskega princa v prenovljeni historični stavbi ob glavni mestni promenadi, z izjemnim občutkom za ambient. Vsekakor pa Ljubljana ni Glasgow. Gravitacijsko zaledje Ljubljane je bistveno manjše. Središču Ljubljane pa ne primanjkuje obsežnih pokritih trgovinskih površin.

Problem je torej drugje, v ponudbi malih lokalov za lokalno oskrbo. Vprašanje, zakaj je trgovinski center Ledina nezaseden in, zakaj je v istem več kot petnajst gostinskih lokalov in le dva z živili, ponuja neposreden odgovor. Načrti mesta Ljubljane so bili znani že med potekom obnove nekdanje tovarne KTL (sedanji center Ledina). Obsežno zapolnjevanje mestnega predela s stanovanjskimi programi bi narekovalo umestitev večjega števila programov, ki so naravnani na potrebe prebivalcev (npr. živila, tekstil in tekstilni izdelki, različne storitve in usluge) oziroma dejavnosti katerih donosnost bi se pokazala na daljši rok. Politika trgovinskega centra v Kosezah, po drugi strani pa iskazuje ravno obratno, čeprav obsežen del eksistenčnih potreb pokriva starejši trgovinski center Emone. V novem središču je število gostinskih lokalov omejeno, večina drugih lokalov pa je naravnana na potrebe gravitacijskega zaledja (naselja Koseze in zahodnega dela sošeske ŠS6).

Za potrebe terciarnih dejavnosti, ki niso namenjena izmenjavi (beri: trgovini na drobno), pa ni zadovoljivo zadoščeno. Takorekoč nikjer v Ljubljani ni v zadnjem času

bilo zgrajeno niti eno območje namenjeno tem dejavnostim. Dejstvo je, da so lahko kjer koli in da so lokacijske potrebe teh dejavnosti specifične.

Po drugi strani, pa globalne tendence tem dejavnostim namenjujejo izredno pozornost. Izkušnje tradicionalnih industrijskih mest (Hamburg ali Rotterdam na primer) in novih (Montpellier), ki so ob načrtnem prestrukturiranju gospodarstva vzpostavljala nova območja gospodarske rasti, kažejo, da se jih lokacijsko, regionalno in načrtno namešča na lokacijah dostopnostne in ekološke kvalitete. V Sloveniji je dober primer tovrstnega pristopa lokacija središča IBM v Radovljici (bližina letališča, bližina Ljubljane s svojo ponudbo in neposredno priključevanje Radovljice na avtocesto). Kritični indikator počasnosti lokalne sredine pa je izmestitev direkcije podjetja Revoz iz Novega mesta v Ljubljano.

5.3 Dolgoročno naravnani pristopi

Za razliko od Ljubljane, ki je večino kapitalskega tveganja pri programski prenovi posameznih območij v mestu prepustila investitorjem samim (tudi zaradi denacionalizacijskih postopkov in deloma prazne mestne blagajne), so evropska mesta, ki se jih obravnava kot 'uspešna', taka spreminjanja začenjala sama. Številčne kazalce posameznih značilnosti mest ali regij je pri primerjavah z Ljubljano vsekakor potrebno jemati z zadržkom, zaradi razlik v velikosti in številu prebivalstva.

Primer 1: Lyon

Lyon v Franciji je bil in je še zmeraj predvsem industrijsko mesto. Tradicionalne panoge sicer doživljajo padec, toda druge novejšje nesluten porast (biokemija, elektronika, živilska industrija in farmacija). Majhna in srednje velika podjetja prevladujejo (97% vseh podjetij zaposluje manj kot 100 zaposlenih). Terciarni sektor pa je doživel porast za 68% v zadnjem desetletju. V kratkem, največji porast so doživela podjetja, ki ponujajo gospodarske terciarne usluge (poslovne analize in svetovanja, finančne usluge, zavarovalništvo in administrativne usluge mesta in regije so v stem obdobju porasla za 76%. Delež zaposlenih v terciarnih dejavnosti v celoti je 72,4% (leta 1980 66,4)

Delež vodstvenega kadra, profesionalcev (ekspertov) in nižjega vodstvenega kadra obsega 34% vseh zaposlenih (15% leta 1968), torej višje in visoko izobraženega prebivalstva.

Mesto Lyon je veliko napora vložilo v razvoj sistemov javnega prevoza (podzemna železnica, rehabilitacija in prenova cestne železnice, ena visoko propustna cestna poteza z posebnim režimom za javna prevozna sredstva). Vodila pri prostorskem planiranju gospodarsko prestrukturiranega mesta so bila: rast mest je potrebno omejiti (zlasti glede porabe zemljišč), mesta je potrebno preoblikovati navznoter, ~~znotraj~~ ~~znotraj~~ obstoječih meja grajene strukture in v smislu družbenega ravnotežja težiti k desegregaciji oziroma zapolnjevanju različnih mestnih predelov z pestrim programom in strukturo.

Seveda so se ob izvrstni politiki prenove in rehabilitacije pojavili problemi kot naprimer, slaba špekulativno vodena gradnja na mestnem robu s slabo arhitekturo in povečan obseg površinskega prometa.

Primer 2: **Randstad**

Razvoj mest Rotterdam, Utrecht in Amsterdam na Nizozemskem je odličen primer regionalnega reševanja problemov umeščanja terciarnih dejavnosti. Vsa tri mesta so indikativna za neko preteklo obliko gospodarske krajevne osnove. Če je Amsterdam bil trgovinsko in prometno vozlišče Porenja, Rotterdam pristaniško in industrijsko mesto naravnano na interkontinentalne povezave je bil Utrecht trgovinsko in univerzitetno središče regionalnega pomena.

Razvoj vseh je bil osnovan na prometni dostopnosti in zavestni dejavnostni ekskluzivnosti. Devastacija Rotterdama, posledica II. svetovne vojne in zavestno preprečevanje umeščanja prostorsko potratnih dejavnosti v srednjeveška Amsterdam in Utrecht so za novo tehnološko obdobje in zagotovitev gospodarske prosperitete regije in države zahtevale nove površine. Te so bile identificirane na območju nekdanjega morja (sedaj najnižji točki Nizozemske, ki je celo v depresiji), okoli mednarodnega letališča Schipol in svobodnega pristanišča v Rotterdamu. Tradicionalne lokacije znotraj mest pa so ostale, vendar brez možnosti širitev, kakor tudi v manjših krajih, vendar le tako, da je število zaposlenih v teh krajih primerno manjše.

Regija Randstadt je območje kjer je 70% vseh glavnih pisarn Nizozemskih podjetij, 93% vseh tujih podjetij, 65% vseh raziskovalnih in razvojnih dejavnosti in 80% vseh tujih komercialnih dejavnosti. Posamezna mesta so specializirana za posamezne sektorje gospodarstva. Amsterdam je finančno in transportno središče, Rotterdam je pristanišče in središče petrokemične industrije, Hague je prestolnica in središče upravljanja petrokemične industrije, Utrecht pa središče železniškega prometa in državno središče storitvenih dejavnosti.

Struktura zaposlenih v posameznih sektorjih gospodarstva je indikativna glede zavestnih odločitev o prestrukturiranem gospodarstvu v regiji. Tako je delež zaposlenih v terciarnih dejavnostih od leta 1970 porasel z 65,5% na 75,7 % v letu 1990. Brut nacionalni dohodek regije pa je porasel z 6.039 USD na 22.509 USD v istem obdobju. Razporeditev dejavnosti in kvaliteta bivalnega okolja v celotni regiji pa je vplivala tudi na povprečen čas porabljen na dnevne migracijske tokove tj. povprečen čas potovanja z dela v službo in obratno je med 20 in 24 minut..

V smislu urejanja prostora je bistveno, da so pri razmestitvah posameznih dejavnosti pomembno vlogo imeli dejavniki kot so: koncentracija in strnjevanje zgrajenih območij, dobra prometna prekrvavitev, ekološka problematika in programska pestrost vseh bivalnih območij. Dejavnosti z zahtevnimi lokacijskimi pogoji (veliko zaposlenih, veliko število parkirnih mest, ekološka občutljivost) pa so zavestno izločane iz območij prebivalstvene koncentracije, vendar na lahko dostopne lokacije.

5.4 Izhodišča za razmeščanje terciarnih dejavnosti

Izkušnje mest Glasgow, Lyon, Ljubljane in somestja Randstadt, ki temeljijo na zavestni politiki mest (pa tudi regij in držav) ali pa le (ne)odzivanju na spremenjene družbene razmere in prepuščanju pobude gospodarstvu pomenijo naslednje:

1. Lokacije terciarnih dejavnosti sedanje tehnološke dobe niso pogojene z fizičnimi danostmi prostora in so lahko razmeščene kjerkoli, vendar v skladu z infrastrukturno opremljenostjo lokacije.
2. Koncentracija strokovnjakov ali regionalna dekoncentracija dejavnosti zaradi lokacijske neodvisnosti je možna, kar pomeni, da je policentrični razvoj možno doseči ne le v fizični stvarnosti, temveč tudi v programski.
3. Atraktorji za planirano razmeščanje terciarnih dejavnosti so predvsem bližina komunikacijskih vozlišč (telekomunikacije, mednarodni tranzit: ceste, železnica, letališča), visoko kakovostno bivalno okolje in visoko izobražena delovna populacija.

Možne ovire za načrtovano razmeščanje terciarnih dejavnosti v Sloveniji pa so sosledno, med ostalim naslednje:

1. Nenačrtovana (planirana) urbanizacija in počasno odzivanje komunalnih služb na infrastrukturne potrebe zaradi neracionalnih razmestitev stavb in revnih občinskih budžetov (neustrezna bivalna okolja)
2. Presežek prostora na neplaniranih lokacijah, predvsem v stanovanjskih območjih in pomanjkanje ustreznih prostorov v mestnih središčih
3. Zakonitosti trga (in nepoznavanje istih) in kratkoročna naravnost posameznih dejavnosti
4. Previsoke najemnine za lokale v mestnem središču zaradi povpraševanja in previsoke cene novih prostorov zaradi nezadostne ponudbe.
5. Koncentracija višje in visoko izobraženih strokovnjakov v največjih naseljih.

6. Viri in literatura:

Bade, F.J.: Expansion und regionale Ausbreitung der Dienstleistungen. ILS - Schriften 42, Dortmund, 1990.

Brake, K.: Dienstleistungen und Räumliche Entwicklung in Frankfurt, Strukturveränderung in Stadt und Region. universität Oldenburg, 1991.

Bentley, Ian: Profit and Place, Research Note 29, Joint Centre for Urban Design, Oxford Brookes University, Oxford 1991.

BTC Vodnik, št. 6, letnik 3, December 1995.

Cadman, David in Topping, Rosalyn: Property Development, E&FN Spon, London 1995.

Garreau, J.: Edge City, Life on the new frontier, Rutledge, Boston 1990.

Global City Regions: Their evolution and management, Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge 1995.

Gosar A., Pak M., Rus A.: Občina Domžale: Elementi regionalnega razvoja, FF - Oddelek za geografijo, 1993.

Gulič, A., et al.: Kvaliteta življenja in kvaliteta bivalnega okolja Ljubljane, Urbanistični Inštitut Republike Slovenije, Ljubljana 1994.

Harding, A., et al.: European Cities Toward 2000: Profiles, policies and prospects, Manchester University Press, Manchester 1994.

Healey, P.: Planning Through Debate, Town Planning Review, No. 63 (2), 1992, str. 143-162.

Healey, P. in Williams, R.: European Urban Planning Systems - Diversity and Convergence, International Perspectives in Urban Studies, Vol. 2, Jessica Kingsley Publishers, London 1994, str. 87-107.

Knight, A., V. in Silk, D., J.: Managing Information, McGraw Hill, Maidenhead, England 1990.

Krueger, T., Laepple, D.: "Boomtown Hamburg", Diskussionsbeitrag, št. 11, Hamburg, 1992.

Reissert, B., Schmid, G., Jahn, S: Mehr Arbeitsplaetze durch Dienstleistungen? Ein Vergleich der Beschaeftigtentwicklung in der Ballungsregion der Bundesrepublik Deutschland, Diskussionspapier, Berlin, 1989.

Rus, A. in Stanič, I.: Členitev mesta Ljubljana, 1. faza, Urbanistični Inštitut Republike Slovenije, Ljubljana 1993.

Rus, A. in Stanič, I.: Členitev mesta Ljubljana, 2. faza, Urbanistični Inštitut Republike Slovenije, Ljubljana 1994.

Stanič, I.: Mesta in "mala" mesta, Urbani Izziv, Urbanistični Inštitut Republike Slovenije, Št. 26/27, Ljubljana 1994, str. 3-6.

Vital and Viable Town Centres: Meeting the Challenge, Department of Environment, HMSO, London 1994.

Wagner, A.: Intervju - Edvard Soja: Postal sem mikrogeograf, flaneur, romantični pesnik ulic..., Razgledi, št. 11 (1066), Ljubljana 1996, str. 2-6.